

Näkökulmia yksityisyyteen, tietoturvaan ja valvontaan

1. Yksityisyys käsitteenä

Yksityisyys on yleisenä käsitteenä sinänsä vanha. Jo antiikin aikana tehtiin perustavaa laatua oleva jako yksityiseen ja julkiseen. Uudempaa on käsitteen oikeudellinen merkitys.

Englanninkielisenä oikeudellisena käsitteenä yksityisyys - privacy - jäi aluksi kehittymään ennen kaikkea Yhdysvalloissa. Sen oikeudellisen historian ja myöhemmän kehityksen side yhdysvaltaiseen lainsäädäntöön ja tuomioistuinlaitokseen on edelleen syvä..

Eurooppaan yksityisyys oli oikeudellisena käsitteenä jo tulossa Euroopan ihmisoikeussopimuksen myötä 1950-luvulla. Varhaisempi YKn ihmisoikeuksien julistuksen 12 artikla - tunki yksityisyyden. Mutta Euroopan ihmisoikeussopimuksessa käyttöön otettiin kuitenkin ilmaisu yksityiselämä - private life. Myös se ja yksityisyys samaistetaan usein. Voidaan myös sanoa, että Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artikla on kehityksen myötä muuttunut yksityiselämää koskevasta laajemmin yksityisyyttä koskevaksi.

Suomalaisessa lainsäädännössä käsiteseikaannus yksityisyyden ja yksityiselämän suojan välillä näkyy siten, että perustuslaissa puhutaan yksityiselämän suojasta. Se on yksi perusoikeuksista. Sitä vastoin yksityisyys on peruskäsitteenä henkilötietolaissa sekä rikoslaissa. Yksityiselämä on niitä sovellettaessa osa yksityisyyttä. Ja Suomen perustuslain englanninkielinen käännös taas puhuu yksityisyydestä, ei vain yksityiselämästä. Tämä on hyvä muistaa toimittaessa kansainvälisissä yhtiöissä.

Yksityisyyttä tulee tarkastella itsemääräämisoikeutemme muotoutumiseen liittyvänä suhdekäsitteenä. Ihmisellä on, hänellä tulee lähtökohtaisesti oikeus olla yhteiskunnassa yksin suhteessa johonkin. Siinä on itsemääräämisoikeuden syvä ydin. Yksityinen ja julkinen ovat merkittäväällä tavalla eri asioita.

Oikeus yksityisyyteen ei ole ehdoton eikä aukoton. Tällöin yhteiskunta ja demokratia eivät olisi mahdollisia. Vastaavasti tuo oikeus on jatkuvassa muutosliikkeessä. Tähän vaikuttavat nykyisin keskeisesti sekä eurooppalaisen demokraattisen oikeusvaltion että yhteiskunnan ja siihen liittyen teknologian kehitys.

Elimme Euroopassa 1900-luvun jälkipuoliskoa pitkään demokraattisen hallintovaltion aikaa. Kansalainen oli, kuten oli tapana sanoa, hallintoalamainen. Vastaavasti työelämässä työnantajalla oli pitkälle ulottuva yleistoimivalta työpaikalla. Se on paljossa väistynyt etenkin työelämän yksityisyysslain myötä.

Demokraattisessa oikeusvaltiossa meillä on tänään aikaisempaa laajempi ja tehokkaampi oikeus yksityisyyteen. Yksilön itsemääräämisoikeuden voimistuessa yksityisyyden merkitys yhteiskunnassa kasvaa kasvamistaan. Yksilön asema vahvistuu niin suhteessa julkiseen valtaan kuin myös suhteessa markkinoihin kuin myös suhteessa työnantajaan.

Teknologian kehittyessä sekä tietotekniikan käytön yleistyessä yksityisyyden loukkaamisen riskit lisääntyvät. Yksityisyyden vaarantumisen riskit kasvavat. Teknologinen imperatiivi eli usko tietotekniikan laajamittaisen kehittyvän käytön välttämättömyyteen luo uusia, usein yllättäviä riskejä. Yhteiskunnan muuttuminen verkkoyhteiskunnaksi on edelleen lisännyt riskejä tietoturvan ollessa vaatimattomalla tasolla avoimissa tietoverkoissa. Siihen havahduttiin liian myöhään.

Nämä seikat ovat johtaneet yksityisyyteen liittyvän oikeudellisen sääntelyn merkittävään kasvuun sekä sen monimuotoistumiseen viime vuosina. Ihmistä ja hänen oikeuksiaan suojataan toden teolla. Yhtä lailla puutteellisen liiketoimintaosaamisen sekä johtamiskulttuurin seurauksena ohjeita ja rajoituksitta käyttöön otetut sähköpostit johtivat tarpeeseen säännellä niiden käytöstä tarkemmin.

Kun yksityisyys on suhdekäsité ja kun yhteiskunta, valtio ja työelämä muuttuvat kiihkeällä tahdilla, yksityisyyden kattavaksi tarkoitettu hetkellinen määrittely on tarpeetonta ja jopa erheellistä.

Onkin sanottu, että yksityisyyden periaatteellinen yksityiskohtainen määrittelemättömyys on sekä heikkous että vahvuus. Heikkous se on siinä mielessä, että usein esitetty vaatimus lainsäädännön täsmällisyydestä ja selkeydestä ei voi toteutua yksityisyyden kaltaisesta suhdekäsitteestä puhuttaessa. Vahvuus se taas on siinä mielessä, että lainsäädäntö sopeutuu dynaamisesti yhteiskunnan muutoksiin.

2. Yksityisyyden ulottuvuudet

Yksin olemisen muotoja on monia. Kun täydellinen yksityisyys olisi mahdotonta yhteiskunnan toimintoja ajatellen, yksityisyyttämme avataan lakisääteisesti suhteessa joihinkin asioihin, joihinkin henkilöihin ja organisaatioihin. Tämä avaaminen on aina pystyttävä perustelemaan.

Itse käsitteen välttämättömän epämääräisyyden vastapainoksi yksityisyyttä lähestytään oikeustieteessä usein asiakokonaisuuksittain. Näin yksityisyyttä nykyisessä verkkoyhteiskunnassa arvioiden on syytä ottaa esille ainakin seuraavat 11 itsemääräämisoikeutemme välittömästi liittyvää eri osa-aluetta:

1. Fyysinen yksityisyys.

Perinteinen ja ehkä vanhin ihmisen yksityisyyden suojan muoto on ollut oikeus fyysiseen koskemattomuuteen. Tämä ihmisoikeuksien tasolla tunnustettu ja yleensä

rikosoikeudellinen sanktioin säännelty vapausoikeus jää helposti havaitsematta yksityisyydestä puhuttaessa juuri perinteisen sääntelynsä vuoksi.

2. Alueellinen yksityisyys

Alueellinen yksityisyys tarkoittaa oikeutta olla yksin kotirauhan piirissä ja erilaisen valvonnan sekä häirinnän ulottumattomissa. Tästäkin yksityisyyden osa-alueesta on perinteisesti säädetty yksittäisin rikosoikeudellisin sanktiosäännöksin. Sääntely on salakatselun ja salakuuntelun sanktioinnin myötä seurannut myös yhteiskunnan teknologista kehitystä ja saanut niin ikään sijansa laissa työelämän yksityisyydestä. Myös työpaikalla voi ja tulee olla yksityisyyttä.

3. Sosiaalinen yksityisyys

Sosiaalinen yksityisyys koskee sanan mukaisesti sosiaalisuuttamme. Meillä on - meillä tulee olla - oikeus pitää ihmissuhteemme, elämäntapamme, harrastuksemme ja vakaumuksemme yksin tiedossamme erilaisen valvonnan ja tiedonvälityksen ulottumattomissa. Kysymys on siten niistä rajapinnoista, joita meillä on muihin yksilöihin, yhteisöihin, markkinoihin ja yhteiskuntaan

4. Mediayksityisyys.

Jokaisella on lähtökohtaisesti oikeus pysyä tuntemattomana yhteiskunnassa suhteessa joukkoviestintään eli oikeus pidäytyä julkisuudesta. Tämä lähtökohta tunnustetaan tämän päivän oikeusvaltiossa selkeästi.. Emme ole viestinnän raaka-ainetta.

Keskeisimmän kipukohdan median toimintojen ja yksityisyytemme välisessä suhteessa muodostaa kysymys siitä, milloin medialla on yhteiskunnallisessa valvontatehtävässään - ei siis vain myydäkseen - oikeus paljastaa yksityisyytemme liittyviä asioita. Tässä asetelussa kaiken perustana on ajatus sananvapaudesta demokratian ihmisoikeustasoisena suojana. Sitä on lupa rajoittaa vain siinä määrin, mikä on välttämätöntä demokratiassa. Kun henkilötiedodirektiivi säädettiin, siihen otettiin varsin näkyvä yksityisyyden suojan ja sananvapauden rajanveto. Henkilötietoja saa mediassa käsitellä vain jos se on välttämätöntä demokratiassa. Tätä ei Suomessa ole aina muistettu.

5. Anonymiteetti

Oikeus anonymiteettiin oikeutenamme toimia ja vaikuttaa tuntemattomana yhteiskunnassa suhteessa julkiseen valtaan on etenkin Pohjoismaissa harvemmin mainittu, mutta kehittyneessä demokratiassa erinomaisen tärkeä yksityisyyden muoto. Tämän kansainvälisessä katsannossa merkittävän yhteiskunnan avoimuuteen liittyvän periaatteen perinteinen lainsäädännöllinen ilmentymä on ollut oikeutemme saada tietoja julkisista asioista ja asiakirjoista ilmoittamatta viranomaisille nimeämme tai tietojen käyttötarkoitusta.

Anonymiteetin ja vastuun raja on eräissä tapauksissa epäselvä. Siten esimerkiksi kysymys erilaisten anonyymien vihjepuhelinten hyväksyttävyydestä on kiperä, viime kädessä lainsäädännöllistä ratkaisua edellyttävä kysymys. Anonymiteetin kun pitäisi olla ensi sijassa yksilön oikeus yhteiskuntaa, ei toista yksilöä vastaan.

Anonymiteetti tulee uudella, tärkeällä tavalla esiin siirryttäessä sähköiseen hallintoon. Myös sähköisessä asiointissa tulisi kunnioittaa kansalaisen anonymiteettiä. Tämä merkitsee väistämättä sitä, että yksilön vahvaa tunnistamista on lupa käyttää vain silloin, kun kysymys on oikeudesta, etuudesta tai velvollisuudesta, mikä on sidoksissa henkilöön ja hänen ominaisuuksiinsa. Sen sijaan kansalaisen pyytäessä tietoa oikeuksistaan, velvollisuuksistaan ja niiden käyttämisestä, sähköisessä asiointissa tulee turvata anonymiteetti

6. Yksityisyys henkilötietojen käsittelyssä.

Tietosuojalainsäädäntöön pyrittiin aluksi ennen kaikkea toisen maailmansodan kokemusten pohjalta jo ennen varsinaista informaatioyhteiskunnan kehitysvaihetta.

Euroopan henkilötietodirektiivi vuodelta 1995 on merkittäväällä tavalla yhdistänyt eri maiden tietosuojalainsäädäntöjä pyrittäessä rajoittamaan ja ohjaamaan henkilötietojen käsittelyä. 21 Usein viitataan myös Euroopan neuvoston konventioon sekä OECD:n ohjeisiin 1980-luvulta. Kummallakin on ollut merkittävä vaikutus tietosuojan sääntelyä ohjaavina asiakirjoina. On kuitenkin muistettava, että vasta EUn henkilötietodirektiivi yhdisti selkeästi yksityisyyden ihmisoikeusperusteisena perusoikeutena sekä henkilötietojen käsittelyn

Kaiken kaikkiaan henkilötietojen suoja on vakiintunut merkittäväksi, välttämättömäksi nykyaikaisen yhteiskunnan oikeudellisen sääntelyn osa-alueeksi. Toisinaan sen tärkeyttä painottaen puhutaan myös kielikuvana ihmisen tiedollisesta kotirauhasta. Saksalainen ilmaisu tiedollinen itsemääräämisoikeus on kuitenkin valaisevampi yleiskuvaus. Se osoittaa, että henkilötiedoistamme määrääme ensi sijassa me itse.

7. Tiedollinen omistusoikeus

Ajatus tiedollisesta omistusoikeudesta liittyy läheisesti ajatukseen tiedollisesta itsemääräämisoikeudesta. Kysymys on paitsi yksityisyytemme suojasta, myös siitä, että voimme itse hyötyä taloudellisesti itseämme koskevasta informaatiosta. Eli oikeus omaan nimeen, kuvaan ja hahmoon sekä niiden erilaiseen kaupalliseen hyödyntämiseen on meitä kaikkia koskeva oikeus.

8. Oikeus tulla arvioiduksi oikeassa valossa.

Oikeus tulla arvioiduksi oikeassa valossa tulee esille yksilöön liittyvää informaatiota eri tavoin käsiteltäessä sekä hänestä viestittäessä. Tällöin joudutaan vertaamaan yksityistä kuvaa ja julkista kuvaa toisiinsa. Tärkeää on se, miltä "ihminen näyttää". Esimerkiksi yhdistämällä eri tarkoituksiin koottuja tietokantoja, voidaan ihmisestä luoda varsin erikoisia kuvia. Siksi eri tarkoituksiin koottujen tiedostojen yhdistäminen on vastoin henkilötietodirektiivin tavoitteita.

9. Potilasyksityisyys.

Yksityisyyden suojan sääntelyssä sosiaali- ja terveydenhuolto muodostaa oman, viime vuosina uudella tavalla oikeudellistuneen alueen. Näillä sektoreilla salassapito on ollut perinteinen ja arkaluonteisten tietojen suoja henkilötietojen käsittelyssä on uudempi sääntelytapa. Potilastietojärjestelmät ovat aina arkaluonteisten tietojen järjestelmiä

10. Työelämän yksityisyys

Yksityisyys on tullut tai tulossa myös työelämään. Nautimme rajoitetusta yksityisyyden suojasta myös työpaikalla. Samalla tavoin kuin laitosvalta on kumottu erilaisissa laitoksissa, on myös työnantaja yksinomainen valta määrätä työntekijän yksityisyyteen liittyvistä asioista torjuttu.

Työelämän yksityisyyden lähtökohta on sinänsä selkeä. Perusoikeuksia on kunnioitettava työpaikallakin. Siinä, missä teknologian kehitys antaa uusia mahdollisuuksia valvontaamme, oikeuksiemme kehitys rajoittaa niiden mahdollisuuksien vapaata käyttöä. Lähtökohtana on se, että niin fyysiseen kuin henkiseenkin koskemattomuuteemme, toimintamme tekniseen valvontaan sekä viestintäämme on lupa puuttua vain lain nojalla.

Yksi työelämän tietosuojan ongelmallisimpia kysymyksiä on ollut työntekijän huume- ja alkoholitesteistä säätäminen. Kumpikin merkitsee puuttumista yksityisyyteemme. Työelämän yksityisyyksilaisissa sallitaan huume- ja alkoholitestit poikkeustilanteissa työtehtävien vaativuuden ja riskialttiuden perusteella. Testien määrä on lisääntymässä esimerkiksi terveydenhuollon sektorilla. Mutta se on monissa yrityksissä otettu myös yleiseksi menettelyksi. Tämä on vastoin lain mukaisia laaturajoitetun testauksen tavoitteita.

11. Viestintäyksityisyys.

Eurooppalaisen ihmis- ja perusoikeusajattelun mukaisesti kirjeen, puhelun ja muun luottamuksellisen viestin salaisuus on loukkaamaton. Varhemmin viestinnän luottamuksellisuutta järjestettiin ensi sijassa salassapitosäännöksin. Nykyisin sähköinen viestintä on niin monimuotoista ja tietoverkot niin haavoittuvia, että viestintäyksityisyys muodostaa oman erikseen säännellyn alueensa. Perusoikeuksien lisäksi sitä muovaa olennaisella tavalla henkilötietojen käsittelystä ja yksityisyyden suojasta sähköisen viestinnän alalla annettu direktiivi.

Kun puhuimme viestintäyksityisyydestä, on tärkeää huomata, että kysymys ei ole vain viestien sisällöstä sinänsä. Huomio on kiinnitettävä niin sanotun tiedon tie kaikkiin vaiheisiin. Ne ulottuvat yksittäisen viestin jollekin alustalle kiinnittämisestä aina tuon viestin arkistointiin tai tuhoamiseen.

Kun tarkastelemme edellä lueteltuja yksityisyyden ilmenemismuotoja, on helppo havaita, että ne voidaan verkkoyhteiskuntaa ja digitaalista toimintaympäristöämme ajatellen kuvata myös kolmeen pääryhmään tyypittelyinä. Voimme puhua yksityisyydestä vapausoikeuksina, viestintäoikeuksina ja henkilötietojen suojana. Kaikilla näillä on toki yhteyksiä toisiinsa.

On myös tärkeää muistaa arkipäivän yksityisyyden ja poikkeustilanteiden yksityisyyden välinen ero. Erilaisten hätä- ja katastrofitilanteiden sekä rikostutkinnan tarpeisiin ja valtion turvallisuuden varmistamiseksi yksityisyyttä on voitava rajoittaa. Demokraattisessa oikeusvaltiossa tämän tulee kuitenkin tapahtua lakisääteisesti.

3. Kansalaisen yksityisyys ja yhteiskunnan avoimuus

Puhumme usein julkisuusperiaatteesta. Se on erinomaisen merkittävä Pohjoismaissa. Siksi esimerkiksi henkilötietodirektiivin resitaaliosaan on otettu nimenomainen maininta

julkisuusperiaatteen sovittamisesta henkilötietojen suojaan.. Tämä oli aikanaan Suomen ja Ruotsin vaatima lisäys direktiiviin. Se on sittemmin osoittautunut ongelmalliseksi, koska siitä on toisinaan haluttu tehdä se johtopäätös, että julkisuus lähtökohtaisesti jopa ohittaisi yksityisyyden. Tuo ajatus kuvastaa perinteisen hallintovaltion henkeä.

Oikeusvaltiossa asetelman tulisi olla toisin päin. Lähtökohtana ovat ihmisen oikeudet demokratiassa. Julkisuus palvelee niitä yksityisyyttämme kunnioittaen. Etenkin itsemääräämisoikeuteemme kuuluva oikeus tietoon tulee mittavassa määrin tyydytetyksi julkisuuden, etenkin asiakirjajulkisuuden avulla.

Yksityisyyden ja julkisuuden keskinäinen suhde on vaikeasti niin periaatteellisella kuin käytännölliselläkin tasolla ratkaistavassa. Korostaessamme yksityisyyden merkitystä sivuutamme helposti julkisuuden ja korostaessamme julkisuutta, saatamme sivuuttaa yksityisyyden.

Viranomaisilla on nykyisin viestintävelvollisuus. Viranomaisten päätösten tulee olla pääsääntöisesti julkisia ja niistä tulee tarvittaessa tiedottaa. Kun kehittynyt toimistoautomaatio antaa mahdollisuuden siirtää kunnallisten elinten halvalla ja helposti päätökset verkkoon, useissa kunnissa otettiin käyttöön tapa julkaista myös yksittäisiä henkilöitä koskevaa päätöksiä sellaisenaan henkilötietoineen avoimissa verkoissa. Tämä on havainnollinen esimerkki ns. teknologisen imperatiivin eli teknologiauskoisuuden sokeuttavasta vaikutuksesta. Viestintä ymmärrettiin asiakirjojen tietoteknisesti joustavana verkkoon laittamisena. Tämä taasen merkitsi henkilötietojen suojan kannalta tietojen luovuttamista ennalta määrittelemättömän käyttäjäkunnan käsiteltäväksi. Se on henkilötietojen suojan vastaista niin ihmisoikeuksien suojan, perusoikeuksien, henkilötietodirektiivin kuin tietosuojalainsäädännönkin valossa. Uusin Kuntaliiton yleiskirje keväältä 2008 pyrkii vihdoon saattamaan kunnat kuriin tässä suhteessa.

Julkisuusperiaatteen keskeisiä järjestämistapoja ovat julkisten asiakirjojen saatavuutta sekä eri toimitusten - esimerkiksi oikeudenkäyntien - avoimuutta kosket säännökset. Kiintoisaa on, että käsitteet vaihtelevat. Anglosaksinen ja nyttemmin myös saksalainen tapa on puhua informaatiovapaudesta. Esimerkiksi Yhdistyneissä kuningaskunnissa Freedom of Information Act sääntelee viranomaisten hallussa olevien asiakirjojen saatavuutta.

Oman erityispiirteensä yksityisyyden ja julkisuuden suhteeseen tuo perinteinen ajatus oikeudenkäyntien julkisuudesta. Olemme tottuneet ajattelemaan, että se on välttämätön osa tuomiovaltaan liittyvää yleistä kontrollia. Salaiset oikeudenkäynnit herättävät epäilyjä oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatteiden sivuuttamisesta.

Verkkoyhteiskunnassa oikeudenkäynnin julkisuudesta on teknisessä katsannossa lyhyt matka oikeudenkäyntien välittämiseen reaaliaikaisina tietoverkoissa tai sähköisessä mediassa. Tätä mahdollisuutta on myös joskus käytetty hyväksi. Perusteluna on käytetty avoimuutta. Tällöin unohtuu kuitenkin helposti se, että julkisuus ja julkinen tapahtuma ovat olennaisella tavalla eri asioita. Oikeuden toteuttaminen sinänsä ei saisi edellyttää oikeusvaltiossa julkisten tapahtumien järjestämistä.

Myös rikos on viime kädessä yksityisyytemme kuuluva asia. Se, että lainsäätävä luokittelee jonkin asian rikokseksi, ei saisi automaattisesti johtaa laajaan julkisuuteen. Yksityisyytemme avautuu rikostutinnan ja oikeudenkäynnin ajaksi. Mutta kun mahdollinen

rangaistus myöhemmin on sovitettu, tuon rikoksen seuraamuksen tulisi pääsääntöisesti jälleen olla yksityisasiä, joka ei ilman erityistä syytä kuulu julkisuuteen.. Media ei tätä periaatetta aina noudata.

Yksityisyyden ja julkisuuden jännitettä voidaan kuitenkin merkittävässä määrin lieventää ottamalla käyttöön dynaamisen dokumentin käsite. Tarkoitan sillä asiakirjaa, joka voidaan tulostaa dokumenttijärjestelmässä eri tarkoituksiin eri sisältöisenä. Tällöin hyödynnetään tietotekniikan tarjoamia mahdollisuuksia yksityisyyden suojamaiseen. Kysymys on yksityisyyttämme suojaavasta tietojärjestelmäratkaisusta. Tämä menettely edellyttää julkisella sektorilla kuitenkin asiasta säättämistä laissa.

4. Yksityisyys, opetus ja systematiikka

Jo edellä esittelemäni yksityisyyden sääntelyn monitahoisuus osoittaa, että myös oikeudellisen opetuksen näkökulmasta yksityisyys on hankalasti käsiteltävä aihepiiri. Se sopii huonosti sellaiseen perinteiseen oikeudelliseen systematiikkaan, missä olemme tottuneet puhumaan erikseen esimerkiksi esineoikeudesta, perheoikeudesta, rikosoikeudesta tai vaikkapa immateriaalioikeudesta. Yksityisyys ei muodosta samanlaista kiinteää johonkin toimintaan, ilmiöön tai markkinoihin liittyvää kokonaisuutta kuin useimmat perinteiset oikeustieteellisen systematiikan alueet.

Yhdessä oppiainejaotuksen kanssa systematiikka avaa ja sulkee silmiä yhteiskunnan muuttuessa. Monesti kestää koko lailla kauan, ennen kuin uuden ilmiön merkittävyys havaitaan oikeustieteen ja sen opetuksen puitteissa. Ja monesti käy niin, että staattisesti systematiikasta on luovuttava dynaamisen, samaa asiaa tai ilmiötä useammasta eri näkökulmasta arvioivan tarkastelutavan hyväksi. Tämä kehitys on tuonut eteemme esimerkiksi Euroopassa jo noin 60 eri tavoin vakiintunutta oikeustieteen alaa.

Yksityisyys on niin ikään aihepiiri, jolla on jopa useampia vakiintuneita systemaattisia "kotipesiä". Ennen kaikkea se on kuitenkin vakiintunut osaksi oikeusinformatiikkaa sekä persoonallisuusosoikeutta.

Oikeusinformatiikkaan eli tietotekniikan ja oikeuden suhdetta tarkastelemaan oikeustieteeseen yksityisyyden liitti jo varhain ennen kaikkea tietosuojalainsäädäntö. Kun nopeasti kehittyvä tietotekniikka mahdollisti henkilötietojen mittavan hyödyntämisen, oli luontevaa liittää yksityisyys laajemminkin osaksi oikeusinformatiikan opetusta ja tutkimusta. Myöhempi verkkoyhteiskunnan kehitys on vain lisännyt tämän yhteyden merkittävyyttä.

Toisen yksityisyyden luontevan tukikohdan tarjoaa persoonallisuusosoikeus. Silloin emme ole tekemisissä vain teknologian, vaan yleisemmin yksilön persoonallisuuden suojan kanssa. Oikeudellista opetusta ajatellen tämä näkökulma on ymmärtääkseni hedelmällisempi. Se johtaa selkeämmin oikeusvaltion ytimeen: ajatukseen ihmisen oikeuksista.

5. Persoonallisuusosoikeus

Persoonallisuusosoikeuden yleisten oppien rakentamisen lähtökohtana on ajatus yksilön itsemääräämisoikeudesta yhteiskunnassa. Se on filosofisena käsitteenä perin vanha. Käsite ei kuitenkaan ole jäänyt vain historian lehdille. Myös 2000-luvun ihmiskäsityksen mukaan yksilön liittymä yhteiskuntaan on ymmärrettävissä ja tulee ymmärtää itsemääräämisoikeuden avulla. Yhteiskuntasopimusten tasolla ymmärrämme ihmisen vapaana yksilönä, joka käyttää itsemääräämisoikeuttaan demokratian asettamin välttämättömin rajoituksin..

Itsemääräämisoikeus yksilön oikeutena päättää itse itseään koskevista asioista, valvoa niiden toteutumista sekä saada oikeusturvaa yhteiskunnassa voidaan jaotella useammin eri tavoin. Seuraava viisijako on siten vain yksi mahdollisuus: (1) oikeus sisäiseen vapauteen, (2) oikeus ulkoiseen vapauteen, (3) oikeus kompetenssiin, (4) oikeus valtaan ja (5) oikeus tietoon.

Oikeuttamme sisäiseen vapauteen voidaan luonnehtia myös oikeudeksi henkiseen loukkaamattomuuteen. Sitä suojataan muun ohella erilaisin yhdenvertaisuus-, tasa-arvo-, sananvapaus-, uskonnonvapaus- ja kunnianloukkaussäännöksiin.

Tässä sääntelyn kentässä tasa-arvolainsäädäntö sekä syrjintäkieltolainsäädäntö edustavat näkyvällä tavalla uutta, modernin oikeusvaltion oikeutta.

Oikeus ulkoiseen vapauteen puolestaan merkitsee ensi sijassa oikeutta olla fyysisesti yksin ja liikkua vapaasti. Sitä on perinteisesti suojattu ruumiillista koskemattomuutta ja kotirauhaa koskevin säännöksiin.

Uutena lainsäädännöllisenä ulkoisen vapauden takeena on erikseen mainittava useissa maissa käyttöön otettu lähestymiskieltoa koskeva lainsäädäntö. Kielto koskee yleensä paitsi lähestymistä, myös seuraamista ja tarkkailua sekä erilaista yhteydenpitoa.

Digitalisessa verkkoyhteiskunnassa ulkoinen vapaus merkitsee enenevässä määrin myös oikeutta pysytellä erilaisen teknisen valvonnan ulkopuolella. Olemme siirtyneet yhteiskuntaan, missä erilaisen teknisen valvonnan mahdollisuudet ovat moninkertaistuneet. Tämä on ollut yksi kansainvälisen yksityisyyden suoja koskevan keskustelun painopisteistä jo usean vuoden ajan.

Oikeus kompetenssiin eli kelpoisuuteen on yhteiskunnassa toimimistamme koskeva itsemääräämisoikeuden osa. Lähtökohtana on ajatus ihmisestä toimimassa itse omassa asiassaan. Sitä pyritään suojamaan ensisijaisesti oikeustoimikelpoisuuden ja erilaisten muiden, ihmisen ja hänen taitojensa arviointiin perustuvien kelpoisuuksien avulla

Edunvalvonnan kaikkein yleisimmällä tasolla pyritään institutionaalisen lainsäädännön avulla parempaan tasapainoon heikomman ja vahvemman välisessä suhteessa. Tällöin materiaalisen oikeuden yhteyteen liitetään yksilön oikeuksia tietyn lainsäädännön puitteissa suojaava viranomaiskoneisto. Viranomaisen ohjaa, valvoo, neuvoa ja eräissä tapauksissa myös edustaa yksilön puolesta. Havainnollisen esimerkin modernin institutionaalisen lainsäädännön mukaisista ohjaavista ja valvovista viranomaisista tarjoavat henkilötietodirektiivin mukaiset riippumattomat tietosuojaviranomaiset.

Oikeus valtaan puolestaan merkitsee esimerkiksi oikeutta määrätä omasta ruumiistamme, terveydestämme ja meitä koskevasta informaatiosta. Vaihdamme ajatellen voidaan vanhan

filosofiassa käytetyn ilmaisun mukaisesti sanoa ihmisen oikeudellisesti omistavan itsensä. Tämä näkökulma on tullut entistä tärkeämmäksi käytettäessä ihmisen elimiä ja informaatiota raaka-aineena eri markkinoilla. Kuitenkin yksilö itsemääräämisoikeutensa puitteissa itse ensisijaisesti määrää esimerkiksi oman kuvansa käytöstä vaihdannassa.

Suhteessa yhteiskuntakoneistoon oikeus valtaan puolestaan merkitsee tiedollisen itsemääräämisoikeuden ohella viime oikeutta toteuttaa lailliset vaateet oikeudenmukaisella tavalla. Yhteiskunnan on vastaavasti tarjottava tähän asianmukaiset, tehokkaat koneistot. Tämä on osa oikeusvaltion ajatusta.

Oikeus tietoon on viime vuosina tullut yhä tärkeämmäksi itsemääräämisoikeuden osaksi. Voidaksemme perustellusti päättää itseämme ja yhteiskuntaa koskevista asioista tarvitsemme enenevässä määrin asianmukaista tietoa itsestämme, yhteiskunnasta, erilaisista yhteisöistä ja joskus myös muista kansalaisista. Yhteiskuntaa ja yhteisöjä ajatellen puhumme nykyisin yhä useammin myös läpinäkyvyyden vaatimuksesta

Ihmisoikeudet ja perusoikeutemme ovat itsemääräämisoikeutta keskeisimmin turvaavia oikeuksia. Esimerkiksi oikeus tietoon on tässä katsannossa eräänlainen metaoikeus, jota edistetään ihmis- ja perusoikeuksin. Lainsäädännön tasolle tuodut ihmis- ja perusoikeudet eivät siten ole oikeusjärjestelmän ylimmän tason oikeuksia. Niiden yläpuolella ovat vielä niistä kertovat metaoikeudet. Tämä unohtuu monasti arvioitaessa ihmisen oikeuksia vain perustuslakiin näkyville kirjoitettujen oikeuksien valossa.

Keskeisiä persoonallisuus oikeuden periaatteita ovat (1) yksilön kunnioitus, (2) oikeus yksilöllisyyteen, (3) oikeus yksityisyyteen, (4) identiteetti sekä (5) kontrollisidonnaisuus.

Oikea yksilön kunnioittaminen on jo kansainvälisten ihmisoikeussopimusten pohjalta persoonallisuus oikeuden välttämättömiä lähtökohtia. Oikeusjärjestys on ihmistä varten, häntä kunnioittaen laadittu ja laadittava järjestys.

Yksilöllisyys persoonallisuus oikeudellisena peruskäsitteenä on niin ikään tärkeä ihmiskäsityksen ja sen myötä demokratian mittapuu. Yksilöllisyyden puitteissa ihmistä kunnioitetaan ensisijaisesti sellaisena ainutkertaisena yksilönä kuin hän on ja haluaa olla.

Uusiin kaikkia koskeviin yksilöllisyyden suojan kiperiin kysymyksiin kuuluvat esimerkiksi kysymykset ihmisten suojasta erilaisten psykologisten testien ja geenitestien käyttöä vastaan työelämän eri tilanteissa. Näistä kysymyksistä on nykyisin säädetty vuonna 2004 uusitussa laissa yksityisyyden suojasta työelämässä. Psykologiset testit ovat sallittuja, mutta edellyttävät asiantuntemusta ja avoimuutta. Geenitestit ja jo tiedon vaatiminen niiden mahdollisesta tekemisestä puolestaan ovat lähtökohtaisesti kiellettyjä. Työsuhte ei oikeuta tietoon työntekijän geeniperimästä.

Kolmas persoonallisuus oikeuden keskeisistä avainkäsitteistä on yksityisyys. Siitä voidaan - kuten edellä tehtiin - puhua myös erikseen merkittävänä oikeudellisena instituutiona. Itsemääräämisoikeutensa puitteissa ihmisellä katsotaan, kuten edellä on jo korostettu, olevan oikeus yksityisyyteen yhteiskunnassa. Demokratia ihmisten hallittuna lakisääteisenä yhteenliittymänä rajoittaa yksityisyyttä, mutta ei suinkaan poista sitä.

Verkkoyhteiskuntaan siirtymisen myötä on myös alettu puhua entistä enemmän ja tarkemmin yksilön identiteetistä persoonallisuus oikeudellisena peruskäsitteenä ja

käsitteenä. Tarkasteltaessa verkkoyhteiskunnassa identiteetin eri muotoja voimme erottaa toisistaan hyötyorganisaatiot, valtaorganisaatiot, palveluorganisaatiot, yhteisyysorganisaatiot ja virtuaaliorganisaatiot.

Hyötyorganisaatiot ovat ensi sijassa markkinoilla toimivia organisaatioita, valtaorganisaatiot ensi sijassa julkisen vallan ja muita julkista valtaa käyttäviä organisaatioita, palveluorganisaatiot organisaatioita, jotka tarjoavat yksilön asemaan tai ominaisuuksiin tai ongelmiin liittyviä tiedollisia ja taidollisia palveluita ilman ennakkositoumuksia, yhteisyysorganisaatiot professionaalaisia ja muita ominaisuuksiin, kiinnostukseen tai asiantuntemukseen yhteisyyden pohjaavia organisaatioita ja virtuaaliorganisaatiot - cyber community - tietoverkkojen puitteissa toimivia, toistaiseksi yleensä erityistä oikeudellista rakennetta vailla olevia organisaatioita.

Olennaista on havaita, että identiteetti suhteessa erilaisiin organisaatioihin saattaa vaihdella merkittävästi. Organisaatioiden perustellut tarpeet ovat erilaisia ja meillä on pääsääntöisesti oikeus valita millaisen identiteetin missäkin suhteessa omaksumme - ellei toisin ole säädetty. Meillä voi olla ja on verkkoyhteiskunnassa erilaisia identiteettejä. Niinpä työelämässä identiteettiä rajoittaa tarpeellisuus. Olemme velvollisia luovuttamaan työnantajalle vain työsuhdetta ajatellen tarpeellista tietoa.

Erityisen tärkeää on myös huomata, että yksilön tunnistaminen eli identifiointi ja hänen identiteettinsä ovat merkittäväällä tavalla eri asioita. Tunnistamiseen riittää yleensä vähäisempi informaatio kuin identiteetin muodostamiseen. Tätä ei aina havaita. Niinpä esimerkiksi henkilötunnuksen taltioiminen luotto- tai käyttökortilla tehdyn ostoksen yhteydessä on ensisijaisesti myyjän ja korttiyhteisön välisen suhteen toimivuutta varten tapahtuva toimi, jolle ei ole löydettävissä asianmukaista perustelua ostajan ja myyjän välisessä suhteessa. Ostajan tunnistaminen ei edellyttäisi hänen tietojensa taltioimista korttiyhteisöä varten. Markkinat kuitenkin toimivat toistaiseksi myyjän ehdoin.

Identiteettiin liittyen on verkkoyhteiskunnassa alettu puhua myös uudesta rikostyyppistä - identiteettivarkaudesta. Tietoverkkojen ja niiden eri käyttötilanteiden heikko tietoturva on verkon avulla toteutetusta identiteettivarkaudesta etenkin Yhdysvalloissa nopeasti yleistyneen ilmiön. Se on helposti toteutettavissa ja usein laajavaikutteinen. Siksi identiteettivarkaudesta on siellä jo tehty oma rikostyyppinsä. samaa on kaivattu Suomeen, vaikka yleensä identiteettivarkaus liittyy siten muihin rikoksiin, että se harvoin jää rankaisematta.

Kontrollisidonnaisuus puolestaan on henkilö- ja persoonallisuus oikeuden keskeiskäsitteistä demokratian näkökulmasta kiintoisin ja samalla vaikein. Lähdetessä liikkeelle yksilön oikeuksista yhteiskunnallinen kontrolli jää helposti havaitsematta.. Mitä kattavampaa valvonta on, sitä helpommaksi organisaation toiminta ja sen vallankäyttö käyvät. Ja vastaavasti erilainen valvonta on monissa tilanteissa myös muiden kuin julkisen vallan organisaatioiden toiminnan arkipäivää.

Digitaalisen verkkoyhteiskunnan aikakaudella valvonnan tekninen järjestäminen on yksinkertaistunut merkittävästi. Videovalvonta, telekuuntelu, paikantaminen, sulautetun langattoman tietotekniikan (ubiquitous computing) eri sovellutukset ja tietojärjestelmien yhteiskäyttö avaavat mahdollisuuksia yksilön ja hänen toimintansa lähes reaaliaikaiseen seurantaan.

Kun tähän yhdistetään yhteiskunnan avoimuus toiminta- ja asiakirjajulkisuutena sekä medioiden toimintavapaudet sananvapauden puitteissa, olisi perin helppoa rakentaa tehokkaan ja samalla myös salaisen valvonnan yhteiskunta. Tämä olisi kuitenkin vastoin oikeusvaltiolle niin keskeisiä ihmisen vapausoikeuksia. Siksi yksilöön kohdistuvan valvonnan tulee olla yksityisen ja yhteisen edun keskinäiseen punnintaan tarkoin perustuvaa ja - mikä tärkeintä - lakisääteistä sekä julkista valtaa ajatellen myös laillisuusvalvonnan alaista.

Kontrollista puhuttaessa on edelleen aina muistettava, että yleisen turvallisuuden ja järjestyksen ylläpito on yhteiskunnan keskeisiä tehtäviä yksilöiden oikeuksien turvaamiseksi. Yksilön vapauden rajoittamisen taustalla on usein kollektiivinen etu. Rajoittamalla jonkun oikeuksia varmistetaan monien muiden oikeuksien toteutuminen.

6. Sananen informaatio-oikeudesta

Informaatio ei enää ole vain avustavaa raaka-ainetta, vaan uudella tavalla tärkeä asia yhteiskunnassa; tiedon valtatiellä ja muutoinkin. Tuon lainsäädännöllisen kehityskulun avasi jo varhemmin tietosuojalainsäädäntö. Kun tähän yhdistetään ihmisen itsemääräämisoikeutta vahvistava oikeusvaltion kehitys, on ollut tarpeen alkaa aikaisempaa voimallisemmin puhua informaatio-oikeudesta ja sen keskeistä periaatteista eikä EUn yleisempään tapaan vain informaatiomarkkinoista ja niiden sääntelystä.

Voimme tänään perustellusti puhua informaatio-oikeuden periaatteista. Niistä keskeisimmät ovat ymmärtääkseni oikeus tietoon, oikeus viestintään, informaation vapaus, informaation kulun vapaus, tiedollinen itsemääräämisoikeus sekä - mikä on erityisen tärkeää - oikeus tietoturvaan.

Ne ovat kukin ihmisoikeusperusteisessa oikeusvaltiossa eräänlaisia metaoikeuksia eli yhteiskuntasopimusten taseisia tavoitteellisia, moraalisia päämääräoikeuksia. Niistä sellaisinaan ei nykyisin pääsääntöisesti ole nimenomaisia, välittömiä perusoikeustasoisia säännöksiä. Mutta ne ovat ihmis- ja perusoikeuksien sääntelyn ja sen ymmärtämisen selkeitä taustakertomuksia.

Oikeus tietoon on vallitsevaan ihmiskäsitykseen perustuva keskeinen vapausoikeus. Ihmisellä on aito tarve tietää ja käyttää tietoa. Voidakseen käyttää vapaasti itsemääräämisoikeuttaan oikeusvaltiossa yksilöllä tulee olla oikeus tietoon; sekä itseään koskevaan että yhteiskuntaa koskevaan tietoon. Se on samalla yksi persoonallisuus-oikeuden keskeistä periaatteista.

Oikeus viestintään puolestaan on uusi tai ainakin verkkoyhteiskunnassa uudella tavalla esille tuleva metaperusoikeus. Ei ole enää riittävä, että puhutaan erikseen sananvapaudesta tekniikkaneutraalina vapautena ja erikseen esimerkiksi luottamuksellisten viestien suojasta viestinnässä. Olennaista on myös informaatioinfrastruktuurin käyttömahdollisuus perusoikeuksiemme hyödyntämisen ja suojan siirryttyä osin tietoverkkoihin.

Tiedollinen itsemääräämisoikeus on yleisen itsemääräämisoikeuden yksi peruselementti. Yksilöinä meillä on myös oikeus olla yksin yhteiskunnassa. Fyysistä yksityisyyttä ja muita yksityisyyden muotoja täydentää verkkoyhteiskunnassa kasvavassa määrin tiedollinen yksityisyys.

Informaatiovapauden periaate puolestaan on sekä demokratian, kulttuurin että yksityisen talouselämän toimivuuteen liittyvä keskeinen yhteiskuntaperiaate. Informaation tulee - näin on ajateltu - useimmista muista raaka-aineista poiketen lähtökohtaisesti olla vapaasti käytävissä sekä yksityisesti, yhteiskunnallisesti, viestinnällisesti että myös kaupallisesti. Kansainvälisessä keskustelussa ja lainsäädännössä informaatiovapaudella tosin tarkoitetaan usein rajoitetummin vain julkisen sektorin tietojen avoimuutta..

Informaation vapaan kulun periaate (free flow of information) on yhteydessä ennen kaikkea sivistykseen sekä kulttuuriin. Yhteiskunnan ja yksilöiden tiedollista ja taidollista kehitystä ei saa estää salaisuuksin eikä monopolein. Tekijänoikeuslainsäädäntö on tässä katsannossa varsin ongelmallista verkkoyhteiskunnan lainsäädäntöä. Jos sitä ohjaa ahneuden henki, informaation vapaa kulku vaikeutuu. Ja jos vertaisverkkojen avulla tai muilla vastaavilla tavoilla loukataan merkittävästi tekijöiden oikeuksia, tehdyn työn hyvittäminen rajoittuu ja markkinat vinoutuvat.

Oikeus tietoturvaan taasen on koko uuden verkkoyhteiskunnan informaatio-infrastruktuurin toimivuuden keskeinen perusedellytys. Tietoverkkojen ja informaation varaan demokraattinen yhteiskunta ja sen oikeusvaltio voidaan rakentaa vain, jos asianmukaisen tietoturvan avulla voidaan taata infrastruktuurin ja sen käytön toimivuus. Meillä tulee olla oikeus tietoturvaan kuten muuhunkin turvallisuuteen. Tätä tosin ei ole vielä kukaan asian mukaisesti havaittu ei kansallisesti eikä kansainvälisesti.

Jo nämä informaatio-oikeuden yleiset periaatteet kertovat selkeästi sen, miten tärkeä oikeudenala informaatio-oikeus nykyisin on. Sen vastakohtana on asioiden pirstoutuminen eri oikeudenalojen puitteissa erikseen säänneltäviksi ilman riittävää kokonaiskäsitystä. Tuon tilanteen merkittäviä haittavaikutuksia todistamme tämän päivän verkkoyhteiskunnassa; pirstaleisen ja puutteellisen lainsäädännön yhteiskunnassa.

7. Lopuksi

Kun puhumme yksityisyydestä, on aina muistettava sen välitön yhteys ihmisoikeuksiin. Meillä on aidosti oikeus olla yksin, tarvittaessa työpaikallakin. Kehittyneessä oikeusvaltiossa tuo oikeus on vahva vapausoikeus. Työelämän yksityisyyslaki ei tässä katsannossa ole mikään ihmetyksen aihe. Hyvään tietojohdantamiseen näiden asioiden käsittelyn olisi tullut kuulua aiemminkin.